

УДК 338.439.053

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-326-11>

ЛОЗИНСЬКА Тамара

Полтавського державного аграрного університету

<https://orcid.org/0000-0003-2858-9374>

ДОСТУПНІСТЬ ПРОДОВОЛЬСТВА І ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Зниження доступності продовольства як одного з індикаторів продовольчої безпеки в Європі відзначається ще з початку пандемії COVID-19. Війна в Україні викликала порушення логістичних ланцюгів постачання добрив, енергоносіїв та інших ресурсів, необхідних європейським і українським аграрним товаровиробникам, що сприяло зростанню цін на продовольство. Таким чином, держави як гаранті продовольчої безпеки мають вирішувати завдання забезпечення фізичної та економічної доступності продуктів харчування для населення. Мета статті полягає у висвітленні динаміки продовольчої доступності в Україні та Європі, виявленні ступеня впливу війни на продовольче забезпечення населення та розробленні пропозицій щодо зміцнення продовольчої безпеки. У процесі дослідження використані дані платформи Агропортал, Державної служби статистики України, аналітичних оглядів, дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, нормативно-правову базу. У процесі дослідження використано низку методів: порівняння, індексний, узагальнення, формалізації. Виявлено суттєве зниження продовольчої доступності як в Україні, так і в Європі в цілому. Встановлено, що війна в Україні спричинила порушення логістики, виведення із сільськогосподарського обігу значних масивів земель, подорожчання ресурсів, ускладнення експорту продовольчої сировини і продуктів її перероблення. Узагальнено основні заходи державної політики з підтримки продовольчої безпеки, які відрізняються в різних країнах, але мають однакове спрямування – усунення соціальної депривації, захист найбідніших прошарків населення, підтримку доходів фермерів, зменшення бар'єрів на шляху руху продовольчих товарів. Розроблено пропозиції щодо поліпшення фізичної та економічної доступності продуктів харчування. Війна стала серйозним тригером трансформації не лише політики продовольчої безпеки, а й зовнішньоторговельної, податкової, цінової, протекціоністської та інших політик, пов'язаних з виконанням соціальних функцій держави. Багатоаспектність проблеми забезпечення доступності продовольства обумовлює необхідність проведення досліджень за названими та іншими напрямками.

Ключові слова: продовольча доступність, продовольча безпека, державна підтримка, експорт, споживання.

LOZYNSKA Tamara

Poltava State Agrarian University

FOOD AVAILABILITY AND STATE SUPPORT FOR FOOD SECURITY DURING WAR

The decrease in food availability as one of the indicators of food security in Europe has been noted since the beginning of the COVID-19 pandemic. The war in Ukraine caused a disruption in the supply chains of fertilizers, energy carriers and other resources needed by European and Ukrainian agricultural producers, which contributed to the increase in food prices. Thus, states as guarantors of food security must solve the task of ensuring the physical and economic availability of food products for the population. The purpose of the article is to highlight the dynamics of food availability in Ukraine and Europe, to identify the extent of the war's impact on the population's food supply, and to develop proposals for strengthening food security. In the research process, data from the Agroportal platform, the State Statistics Service of Ukraine, analytical reviews, research by domestic and foreign scientists, and the legal framework were used. In the research process, data from the Agroportal platform, the State Statistics Service of Ukraine, analytical reviews, research by domestic and foreign scientists, and the legal framework were used. A number of methods were used in the research process: comparison, index, generalization, formalization. A significant decrease in food availability was revealed both in Ukraine and in Europe as a whole. It has been established that the war in Ukraine caused a disruption in logistics, the removal of large tracts of land from agricultural use, an increase in the price of resources, and a complication in the export of food raw materials and its processing products. The main measures of the state policy to support food security are summarized, which differ in different countries, but have the same direction - elimination of social deprivation, protection of the poorest strata of the population, support of farmers' incomes, reduction of obstacles in the way of movement of food products. Proposals have been developed to improve the physical and economic availability of food products. The war became a serious trigger for the transformation of not only food security policy, but also foreign trade, tax, price, protectionist and other policies related to the performance of social functions of the state. The multifaceted nature of the problem of food availability makes it necessary to carry out research in these and other areas.

Key words: food availability, food security, state support, export, consumption.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Моніторинг продовольчої безпеки у воєнний час, який здійснюється Центром досліджень продовольства та землекористування (KSE Агроцентр) спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства України [1], свідчить, що продовольча доступність в Україні з початком повномасштабного вторгнення росії у 2022 р. знизалася на 15-43%, порівняно з довоєнним періодом. Фізична та економічна доступність продуктів харчування є базовими складниками продовольчої безпеки, тому їх погіршення обумовлює першочерговість розроблення заходів державної політики з підтримки виробництва і споживання продовольчих товарів. Оскільки Україна є одним з провідних суб'єктів європейського

продовольчого ринку, воєнні дії на її території порушили і основи глобальної продовольчої безпеки, що вимагає врахування зовнішньоекономічних чинників у внутрішній політиці підтримки продовольчої безпеки.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Деструктивний вплив війни на продовольчу безпеку та сутність заходів продовольчої політики розглядається такими авторами, як О. Овечкіна, О. Маслош, В. Шестопапов, А. Щеглова [2], які виокремлюють у складі продовольчої доступності, крім фізичної та економічної, ще й соціальну доступність. Обстоювання авторами необхідності усунення соціальної депривації є важливим з погляду на проблему забезпечення соціальної стабільності та згуртованості суспільства під час війни. Ми також скористалися дослідженнями В. Антощенкової та Р. Агакерімової щодо систематизації чинників (зокрема, обумовлених війною), які впливають на стан продовольчої безпеки [3; 4]. Підтримано висновки М. Ф. Раббі, Т. Б. Хассена, Х. Е. Білалі, Д. Рахіма і А. Рапозо про те, що «...тривалий російсько-український конфлікт...» (термінологія авторів) підірвав принципи європейської продовольчої безпеки [5, с. 2]. Можна назвати ще низку дослідників, які аналізують зміну параметрів продовольчої безпеки і обґрунтовують заходи щодо її підтримки в екстремальних умовах [6; 7; 8].

Забезпечення стійкості продовольчих систем (Sustainable food systems) залишається важливим науковим завданням в усі часи, але особливо актуалізується у періоди соціальних потрясінь і передбачає, зокрема, формування адекватної державної політики підтримки продовольчої доступності.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета статті полягає в оцінюванні змін продовольчої доступності в Україні та європейських країнах під впливом воєнної агресії росії та розробленні пропозицій щодо її поліпшення з урахуванням досвіду зарубіжних країн.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Доступність продовольства є одним з важливих параметрів продовольчої безпеки, який дозволяє зіставити доходи населення та витрати на продукти харчування. Як правило, розглядають два аспекти доступності – фізичну (наявність продуктів харчування на ринку у вільному доступі) і економічну (фінансову спроможність населення придбати необхідні продукти). Поглиблення останнім часом економічної нерівності в Україні та світі все частіше змушує дослідників звертатися до виявлення диференціації витрат на придбання продуктів харчування за окремими групами населення, що дозволяє говорити про ще один аспект доступності продовольства – соціальний [2]. Війна негативно вплинула на всі аспекти доступності продовольства:

- погіршилася фізична доступність продуктів харчування, особливо овочів, фруктів, риби, виробництво яких було зосереджено в південних і східних областях України, які опинилися в окупації. Через обстріли, зруйновані елеватори, заблоковані порти, заміновані поля ускладнилося виробництво продовольчої сировини і вся продовольча логістика. І хоча вітчизняні торговельні мережі не відчувають дефіциту основних продуктів харчування, їх асортимент звужився, а вартість зросла;

- випереджальні темпи подорожчання продуктів харчування, порівняно з заробітною платою, обумовили збільшення витрат на їх придбання, тобто економічно доступність продовольства погіршилася;

- масштабні руйнування житлової, виробничої та соціальної інфраструктури зрушили з місця великі маси людей, які втратили роботу, домівки, звичний уклад життя і склали специфічну соціальну групу – внутрішньо переміщені особи (ВПО), із суттєво обмеженими доходами, а отже і продовольчою доступністю. Велика частка малозабезпеченого населення диференціює споживання продуктів харчування і змушує звертати увагу на соціальну доступність продовольства.

Та все ж у порядку денному продовольчої політики головна увага приділяється економічній доступності продовольства. Існує два основних підходи до обчислення індикаторів економічної доступності продуктів харчування.

Перший підхід ґрунтується на визначенні індикатора економічної доступності як відношення загальних витрат домогосподарства на харчування до сукупних грошових витрат домогосподарства:

$$I_{ед} = B_x : B_c \times 100\% \quad (1), \text{ де}$$

$I_{ед}$ – індикатор економічної доступності продовольства;

B_x – середньомісячні витрати домогосподарства на харчування, грн;

B_c – сукупні середньомісячні грошові витрати домогосподарства, грн.

Розрахований у такий спосіб індикатор економічної доступності продуктів харчування (на основі статистичних даних збірника «Витрати і ресурси домогосподарств України») свідчить про позитивну динаміку у доступності продовольства (табл. 1).

Таблиця 1

Частка витрат на харчування у сукупних грошових доходах домогосподарств України, 2018-2021 рр.

Роки	Витрати на продукти харчування і безалкогольні напої у середньому на домогосподарство, грн	До сукупних грошових витрат, %
2018	3367	45,3
2019	3833	43,1
2020	3933	44,3
2021	4456	42,3

Джерело: за даними [9].

Граничне значення індикатора доступності продовольства не повинно перевищувати 60% [10], і розрахунок свідчить, що навіть в умовах війни питома вага витрат населення України на придбання продуктів харчування не перевищує порогове значення. Порівнюючи витрати на харчування населенням України з аналогічним показником в інших країнах світу, побачимо, наскільки гострою для нашої країни є проблема економічної доступності продовольства (табл. 2).

Відповідна методика розрахунку доступності продовольства затверджена постановою Кабінету Міністрів України [11], а тому є загальнозживаною. Проте розраховані у такий спосіб індикатори доступності продуктів харчування не вповні відображають цілісну картину продовольчого забезпечення населення, оскільки ґрунтуються на середніх показниках і не враховують зміну структури витрат домогосподарств під впливом несинхронізованого росту цін на товари першої необхідності, зокрема ліки і послуги з тепло-, газо-, електро- і водопостачання.

Таблиця 2

Групи країн за індикатором економічної доступності продовольства

Групи країн за часткою витрат на харчування у сукупних грошових витратах домогосподарств, %									
до 10,0		10,1-20,0		20,1-30,0		30,1-40,0		понад 40,0	
країна	%	країна	%	країна	%	країна	%	країна	%
США	6,7	Австрія	11,3	Естонія	20,2	Парагвай	30,3	Молдова	41,1
Сингапур	8,4	Фінляндія, Німеччина	12,0	Саудівська Аравія	20,5	В'єтнам	31,2	Ефіопія	41,3
Велика Британія	8,7	Гонконг, Нідерланди	12,1	Литва, Ліван	21,0	Коста-Рика	31,6	Україна	41,6
Ірландія	9,2	Нова Зеландія	12,2	ПАР	21,3	Гондурас	31,9	Камбоджа	42,7
Швейцарія	9,9	Данія, Катар	12,3	Аргентина	23,2	Білорусь, Індія	32,1	Азербайджан	43,6
Австралія, Канада	10,0	Норвегія	12,5	Сербія	24,1	Грузія	32,3	Уганда	44,2
		Швеція	12,7	Туніс	24,2	Південна Македонія	33,3	Камерун	45,2
		Південна Корея	12,8	Румунія	25,2	Індонезія, Марокко	33,9	Узбекистан	46,5
		Іспанія, Бахрейн	13,1	Мексика	26,2	Гватемала	34,6	Казахстан	49,4
		Тайвань	13,3	Еквадор	26,3	Туркменістан	36,9	Ангола	49,7
		Бельгія	13,5	Йорданія	26,4	Алжир	37,3	Лаос	50,6
		ОАЕ	13,6	Сальвадор	26,5	Єгипет	37,6	Бангладеш	52,7
		Франція	14,1	Перу	26,6	Кот-д'Івуар	38,5	Кенія	56,1
		Словенія	14,9	Домініканська Республіка	26,8	Філіппіни	38,6	М'янма	56,6
		Італія	15,5	Чорногорія	27,2	Гана	39,2	Нігерія	59,0
		Панама	15,7	Туреччина	27,3	Пакистан	39,6		
		Ізраїль	16,0	Танзанія	27,4				
		Чехія	16,1	Малайзія	27,5				
		Бразилія	16,3	Шрі-Ланка	27,7				
		Японія	16,7	Таїланд	28,3				
		Польща	17,2	Іран	28,7				
		Португалія	17,5	росія	29,0				
		Греція	17,6	Болівія	29,2				
		Угорщина	18,0	Ірак	29,6				
		Чилі	18,5	Боснія і Герцеговина	30,0				
		Колумбія, Венесуела	18,6						
		Уругвай	18,8						
		Латвія, Кувейт, Болгарія	19,3						
		Словаччина, Хорватія	19,6						
		KNP	20,0						

Джерело: побудовано за [12].

Якщо відбувається різке подорожчання непродовольчих товарів першої необхідності, населення схильється до економії витрат на харчування, замінюючи дорогі продукти дешевшими, скорочуючи витрати на харчування поза домом, використовуючи можливості самозабезпечення і створення продовольчих запасів у сезон найнижчих цін.

Другий підхід передбачає, що розрахунок індикатора доступності продовольства є відношенням середньої заробітної плати до ціни кошика продуктів харчування [1]:

$$I_{ед} = ЗП_c : Ц_{пк} \quad (2), \text{ де}$$

$I_{ед}$ – індикатор економічної доступності продовольства;

$ЗП_c$ – середньомісячна заробітна плата, грн;

$Ц_{пк}$ – ціна продовольчого кошика, грн.

Розрахований у такий спосіб відповідний індикатор більш реально відображає динаміку економічної доступності продуктів харчування (табл. 3).

Таблиця 3

Відношення середньої заробітної плати до ціни кошика продуктів харчування в Україні

Роки	Ціна продуктового кошика, грн	Середньомісячна заробітна плата, грн	Індикатор економічної доступності продовольства
2018	1781	8865	4,9
2019	2027	10497	5,2
2020	2189	11591	5,3
2021	2393	14014	5,8
2022	3250	14577	4,5

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Отримані значення дозволяють отримати уявлення про те, на який термін (у місяцях) вистачить заробітної плати на придбання продуктів харчування. За цим показником економічна доступність продовольства у 2022 р. погіршилася проти попереднього (довоєнного) року на 23%.

Війна продовжувала впливати на отримання врожаю в 2023 р. через зростання вартості посіву, транспортування та витрати на паливе в поєднанні з низькими цінами реалізації зерна [14]. Зокрема, транспортні витрати на обслуговування вантажів в українських портах зросли на понад 100%, а альтернативний варіант, який передбачає транспортування зерна автотранспортом через Румунію та Польщу, коштує майже в чотири рази дорожче [14]. У результаті скорочення в Україні посівних площ під зерновими у 2023 р. і логістичні труднощі очікується, що експорт зерна з України скоротиться на 15%, порівняно з 2022 р. Експорт зерна може знизитися ще більше протягом 2023/2024 маркетингового року.

Зважаючи на те, що війна підірвала основи продовольчої безпеки не лише в Україні, а і в Європі загалом, звернемося до виявлення характеру тих першочергових заходів, які були запроваджені в межах європейської продовольчої політики. Європейським фермерам була надана фінансова допомога на суму 500 млн євро, а також дозволено не дотримуватися чинних екологічних норм, наприклад не здійснювати екологічні платежі при відмові від використання пару. Для найбільш вразливих домогосподарств з Фонду європейської допомоги була надана фінансова підтримка для придбання продуктів харчування. Ці заходи не є вичерпними, оскільки затяжна війна та її наслідки змушують європейських політиків розробляти стратегічні заходи з підвищення стійкості європейської продовольчої системи, які можна розділити на три групи:

1) заходи щодо забезпечення доступу до продовольства найбільш незахищених верств населення. Продовольча доступність суттєво ускладнюється через потік українських біженців. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, 6,5 млн українців, які вимушено покинули свої домівки, розраховують на надання продовольчої та грошової допомоги [13];

2) усунення обмежень на експорт продуктів харчування, які були введені багатьма країнами з початку війни для захисту внутрішніх ринків. Експерти зазначають, що введені у 2022 р. обмеження на торгівлю продовольством вплинули на продовольчу безпеку більш негативно, ніж порушення експорту сільськогосподарської продукції з України;

3) сприяння експорту з України, підтримка і відновлення зруйнованої сільськогосподарської інфраструктури. Станом на кінець 2022 р. шкода, нанесена Україні, оцінюється в 6,6 млрд дол. США і відновлення втрачених активів допоможе країні відновити своє місце у світовій продовольчій системі.

Заходи державної політики підтримки продовольчої безпеки відрізняються в різних країнах, але мають однакове спрямування – усунення соціальної депривації, захист найбідніших прошарків населення, підтримку доходів фермерів, зменшення бар'єрів на шляху руху продовольчих товарів. У цьому зв'язку корисним може бути досвід підтримки доступності продовольства у США, хоча ця країна, на відміну від європейських, не зіштовхнулася з різким погіршенням доступності продовольства. Американський досвід підтримки сільськогосподарського виробництва шляхом використання державних програм фінансової участі

уряду у страхуванні виробництва та забезпеченні доходів фермерів; програм підтримки продовольчих ринків завдяки використанню фіксованих (неринкових) цін; різноманітних програм підтримки фермерських доходів з урахуванням умов виробництва, конкуренції, екологічних вимог і зміни структури харчування може бути корисним для розроблення державної політики підтримки доступності продовольства в Україні, оскільки торкається різних аспектів функціонування агропродовольчої системи.

Р. Агакерімова застерігає, що «...продовження воєнних дій на території України може значно порушити наведені прогнози, оскільки вони дуже негативно впливають на функціонування національних продовольчих систем і призводять до наслідків...», які автор перелічує у своєму дослідженні [4]. Відштовхуючись від висновків, зроблених авторкою у роботі та враховуючи результати власних досліджень, наважимося дати кілька рекомендацій щодо поліпшення доступності продовольства:

1. Розробити програми тривалої підтримки аграрного виробництва на територіях, що постраждали від бойових дій, включивши частину процесів до переліку державних послуг, що фінансуються з Державного бюджету. Зокрема, це розмінування територій, гарантії безпеки механізаторам, рекультивація занедбаних земель.

2. Забезпечити розширення державних продовольчих резервів і фінансувати з Державного бюджету створення локальних запасів продовольчих товарів у територіальних громадах та контролювати ці процеси.

3. Розробити заходи щодо захисту внутрішнього продовольчого ринку (заходи протекціоністської політики) всупереч положенням СОТ про вільну торгівлю, що обумовлено форс-мажорними обставинами війни і виправдано з точки зору захисту прав споживачів на доступні та якісні продукти харчування;

4. Включити до заходів політики продовольчої безпеки адресну продовольчу допомогу найбільш вразливим категоріям громадян, яка має здійснюватися на постійно.

5. Стимулювати дотримання концепції сталого сільськогосподарського виробництва, розвиток органічного землеробства, використання адаптивних заходів ведення сільськогосподарського виробництва з урахуванням кліматичних змін.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Війна, розв'язана росією проти України стала однією з головних перешкод для підтримки доступності продовольства, що вимагає формування відповідної ефективної державної політики, яка враховує фактичні умови функціонування агропродовольчих систем. Показники економічної доступності продовольства, розраховані за різними методиками, і порівняння витрат на харчування населенням України з аналогічним показником в інших країнах світу, свідчать про загострення проблеми економічної доступності продовольства. Враховуючи затяжний характер війни, а також вивчаючи досвід зарубіжних країн щодо підтримки продовольчої безпеки, розроблено низку пропозицій щодо формування державної агропродовольчої політики в Україні.

Мають перспективу дослідження трансформації державної аграрної політики для умов повоєнного відновлення України з урахуванням демографічних, економічних, міграційних тенденцій, змін клімату та зростання попиту на органічні продукти харчування.

Література

1. Огляд продовольчої безпеки та політики. URL: <https://kse.ua/ua/oglyad-prodovolchoyi-bezpeki-ta-politiki> (дата звернення 21.12.2023).
2. Овечкіна О. А., Маслош О. В., Шестопапов В. І., Щеглова А. Ю. Стан економічної доступності продовольчих товарів на період війни Росії в Україні: національний та світовий аспекти дослідження. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2022. № 4 (274). С. 31-40.
3. Антощенкова В. В. Складові та напрямки управління продовольчою безпекою. *Аграрні інновації*. 2023. № 18. С. 222-227.
4. Агакерімова Р. Ю. Вплив війни в Україні на національну та глобальну продовольчу безпеку. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2415/2335> (дата звернення 21.12.2023).
5. Rabbi M. F., Hassen T. B., Bilali H. El, Raheem D., Raposo A. Food Security Challenges in Europe in the Context of the Prolonged Russian-Ukrainian Conflict. *Sustainability*. 2023. 15. URL: <https://doi.org/10.3390/su15064745> (дата звернення 21.12.2023).
6. Благополучна А. Г. Економічна доступність продовольства в умовах війни. *Економічні горизонти*. 2022. № 3 (21). С. 13–20. URL: <http://eh.udpu.edu.ua/article/view/263549/259777> (дата звернення 21.12.2023).
7. Попович О. П. Продовольча безпека держави в контексті сталого розвитку підприємництва: підґрунтя ефективного функціонування економіки України. *Академічні візії*. 2022. Вип. 13. URL: <file:///C:/Users/1/Downloads/%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87+%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D1%81%D1%8F+%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0.pdf> (дата звернення 21.12.2023).

8. Артеменко Л., Мариненко Н., Крамар І., Гац Л. Продовольча безпека України в умовах військової агресії: стан та перспективи. *Соціально-економічні проблеми і держава (електронний журнал)*. 2023. Вип. 1 (28). С. 115–128. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2023/23albstp.pdf> (дата звернення 21.12.2023).
9. Витрати і ресурси домогосподарств України: статистичний збірник. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm (дата звернення 21.12.2023).
10. Іванова Н. Є., Балуєва О. В. Система індикаторів продовольчої безпеки України: огляд та аналіз. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=641> (дата звернення 22.12.2023).
11. Деякі питання продовольчої безпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 № 1379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення 22.12.2023).
12. Скільки грошей витрачають на їжу в Україні та інших країнах світу. URL: <https://news.finance.ua/ua/skil-ky-hroshey-vytrachayut-na-izhu-v-ukraini-ta-inshyh-krainah-svitu-infohrafika> (дата звернення 22.12.2023).
13. Офіційний сайт УВКБ ООН. URL: <https://www.unhcr.org/ua/68081-full-scale-ukraine-war-enters-third-year-prolonging-uncertainty-and-exile-for-millions-of-displaced-ua.html#> (дата звернення 22.12.2023).
14. Reuters Ukraine Farmers May Cut Winter Grain Sowing by at Least 30%—Union. Available online: <https://www.reuters.com/article/idUSL1N30J0CL/> (дата звернення 23.12.2023).

References

1. Ohliad prodovolchoi bezpeky ta polityky. URL: <https://kse.ua/ua/oglyad-prodovolchoyi-bezpeki-ta-politiki> (data zvernennia 21.12.2023).
2. Oviechkina O. A., Maslosh O. V., Shestopalov V. I., Shchekhlova A. Yu. Stan ekonomichnoi dostupnosti prodovolchykh tovariv na period viiny Rosii v Ukraini: natsionalnyi ta svitovyi aspekty doslidzhennia. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia*. 2022. № 4 (274). S. 31–40.
3. Antoshchenkova V. V. Skladovi ta napriamky upravlinnia prodovolchoiu bezpekoiu. *Ahrarni innovatsii*. 2023. № 18. S. 222–227.
4. Ahakerimova R. Yu. Vplyv viiny v ukraini na natsionalnu ta hlobalnu prodovolchu bezpeku. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2023. № 50. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2415/2335> (data zvernennia 21.12.2023).
5. Rabbi M. F., Hassen T. B., Bilali H. El, Raheem D., Raposo A. Food Security Challenges in Europe in the Context of the Prolonged Russian–Ukrainian Conflict. *Sustainability*. 2023. 15. URL: <https://doi.org/10.3390/su15064745> (data zvernennia 21.12.2023).
6. Blahopoluchna A. H. Ekonomichna dostupnist prodovolstva v umovakh viiny. *Ekonomichni horyzonty*. 2022. № 3 (21). S. 13–20. URL: <http://eh.udpu.edu.ua/article/view/263549/259777> (data zvernennia 21.12.2023).
7. Popovych O. P. Prodovolcha bezpeka derzhavy v konteksti staloho rozvytku pidpriemnytstva: pidgruntia efektyvnoho funktsionuvannia ekonomiky Ukrainy. *Akademichni vizii*. 2022. Vyp. 13. URL: <file:///C:/Users/1/Downloads/%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87+%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D1%81%D1%8F+%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0.pdf> (data zvernennia 21.12.2023).
8. Artemenko L., Marynenko N., Kramar I., Hats L. Prodovolcha bezpeka Ukrainy v umovakh viiskovoi ahresii: stan ta perspektyvy. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava (elektronnyi zhurnal)*. 2023. Vyp. 1 (28). S. 115–128. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2023/23albstp.pdf> (data zvernennia 21.12.2023).
9. Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy: statystychnyi zbirnyk. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm (data zvernennia 21.12.2023).
10. Ivanova N. Ye., Baluieva O. V. Systema indykatoriv prodovolchoi bezpeky Ukrainy: ohliad ta analiz. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. 2013. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=641> (data zvernennia 22.12.2023).
11. Deaki pytannia prodovolchoi bezpeky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.12.2007 № 1379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF#Text> (data zvernennia 22.12.2023).
12. Skilky hroshei vytrachaiut na yizhu v Ukraini ta inshyh krainakh svitu. URL: <https://news.finance.ua/ua/skil-ky-hroshey-vytrachayut-na-izhu-v-ukraini-ta-inshyh-krainah-svitu-infohrafika> (data zvernennia 22.12.2023).
13. Ofitsiyni sait UVKB OON. URL: <https://www.unhcr.org/ua/68081-full-scale-ukraine-war-enters-third-year-prolonging-uncertainty-and-exile-for-millions-of-displaced-ua.html#> (data zvernennia 22.12.2023).
14. Reuters Ukraine Farmers May Cut Winter Grain Sowing by at Least 30%—Union. Available online: <https://www.reuters.com/article/idUSL1N30J0CL/> (data zvernennia 23.12.2023).